

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV DÁLNÉHO VÝCHODU

Bakalářská práce

Mgr. Martin Frolík

Funkce hlavy rodiny v Japonsku

v 1. polovině 20. stol.

The Role of the Head of Family in Japan

in the First Half of the 20th Century

Praha, 2009

Vedoucí práce: David Labus, Ph.D.

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu práce panu doktorovi Davidu Labusovi za podnětné konzultace a za veškerou odbornou péči

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů

V Praze dne 20. května 2009

Mgr. Martin Frolík

Anotace

Titul a jméno autora: Mgr. Martin Frolík

Instituce: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta
Ústav dálného východu
Celetná 20, 116 42 Praha 1

Obor: Japonská studia

Název práce: Funkce hlavy rodiny v Japonsku v 1. polovině 20. stol.

Vedoucí práce: David Labus, Ph.D.

Počet stran: 46

Počet příloh: 0

Rok obhajoby: 2009

Klíčová slova: hlava rodiny, rodinné právo, občanský zákoník, rodinný sněm, Meidži,

Tato práce si klade za cíl zhodnotit funkci hlavy rodiny, shrnout způsoby vzniku a zániku funkce hlavy rodiny, práva a povinnosti hlavy rodiny a rodinného sněmu v první polovině 20. století.

Abstract

Author's name: Martin Frolík

School: Charles University, Prague, Faculty of Arts
Far East Institute
Celetná 20, 116 42 Praha 1

Program: Japanese Studies

Title: The Role of the Head of Family in Japan in the First Half of the 20th Century

Consultant: David Labus, Ph.D.

Number of pages: 46

Number of attachments: 0

Year: 2009

Key words: Head of the Family, Family Law, Civil Law, Meiji,

This thesis examines the role of the head of the family and summarizes the means of origin and cessation of the headship, the discretions and duties of the head of the family and of the family council in the first half of the 20th century.

Obsah

Anotace	4
Abstract	5
Poznámky k přepisu cizích slov a k použité terminologii	7
I. Historické kořeny funkce hlavy rodiny <i>košu</i> (戸主) a její vývoj do konce 19. století.....	9
1. Vývoj funkce rodiny a hlavy rodiny do období Edo	9
2. Kodifikace v období Meidži	11
3. Problémy s tradičním pojetím rodiny při kodifikaci Občanského zákoníku	13
II. Rodina a hlava rodiny podle Občanského zákoníku z r. 1898	16
1. Rodina a její složení.....	16
2. Vznik funkce hlavy rodiny	18
3. Převzetí funkce hlavy rodiny.....	20
4. Zánik funkce hlavy rodiny	24
III. Práva a povinnosti hlavy rodiny podle Občanského zákoníku z r. 1898.....	26
1. Práva hlavy rodiny spojená s majetkem	26
2. Povinnosti hlavy rodiny spojené s majetkem	28
3. Další práva a povinnosti hlavy rodiny.....	30
IV. Další orgány rodiny spojené s funkcí hlavy rodiny	34
1. Opatrovník a dozorce hlavy rodiny	34
2. Rodinný sněm	37
V. Shrnutí a závěr.....	39
Použitá literatura.....	45

Poznámky k přepisu cizích slov a k použité terminologii

V textu jsem pro ilustraci některých pojmů a pro případnou snadnější orientaci v původním znění u Občanského zákoníku z roku 1898 uvedl některá japonská slova ve znacích spolu s výslovností. K zaznamenání výslovnosti používám standardní české transkripce vycházející z transkripce Hepburnovy.

K pojmu hlava rodiny: Japonský výraz pro hlavu rodiny 戸主 (*košu*), se skládá ze znaku 戸 (*to*) – dveře, a znaku 主 (*nuši*) – pán, ve smyslu vládce. Znak 戸 (*to*) se však používá také v některých slovních složeninách ve významu dům, např. 戸建て (*ikkodate*) – rodinný dům, 戸々 (*koko*) - každý dům, všechny domy, apod. Ve staré japonštině byl často používán jako počítadlo pro počítání obytných domů, v moderní japonštině ho nahradil znak 軒 (*noki – ken*) - okap. Z tohoto důvodu tedy spojení 戸主 (*košu*) znamená „*pán domu*“. V anglické literatuře, ze které jsem čerpal, je tento pojem nejčastěji překládán jako „*head of the family*“. Stejně tak výraz 戸籍 (*koseki*), který označuje rejstřík, který plní funkci matriky a do kterého se zaznamenávaly údaje o japonských rodinách, vedle znaku 戸 (*to*) obsahuje znak 籍 (*seki*) – příslušnost, doslova tedy příslušnost k domu.

K právnickým výrazům: V textu se objevuje řada právnických termínů, které jsem do češtiny přeložil s pomocí terminologie českého občanského práva. Přestože obě úpravy, jak česká, tak japonská, vychází z jiných vzorů¹, tyto vzory čerpají z římského práva, a byť vznikaly s odstupem 80 let a vychází z do značné míry odlišné právní filozofie, v institutech a v terminologii se příliš neliší. Proto bylo dle mého názoru možné při překladu japonských právních termínů z české úpravy vyjít. Domnívám se také, že zalistování v českém Občanském zákoníku zvidavému

¹ Japonský zákoník z r. 1898 byl vytvořen na základě prvního návrhu německého Občanského zákoníku „Bürgerliches Gesetzbuch, který nabyt účinnosti v roce 1900. Současná česká právní úprava, zákon č. 40/1964 Sb., Občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, vychází ze zákona rakouského, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch z roku 1812.

čtenáři nejenže napomůže některé instituty japonského zákona podhalit, ale rovněž mu poskytne i zajímavou možnost obě normy porovnat.

I. Historické kořeny funkce hlavy rodiny *košu* (戸主) a její vývoj do konce 19. století

1. Vývoj funkce rodiny a hlavy rodiny do období Edo

Japonské společenské zřízení v závislosti na vlastnictví půdy tíhlo k rodinnému systému již někdy od osmého století, a jeho přirozený vývoj dosáhl vrcholu spolu s obdobím Edo v druhé polovině devatenáctého století, kdy se systém vlastnictví půdy a rodinného práva začal jednak pevněji podřizovat systému zákonů, jednak přizpůsobovat evropské a americké právní kultuře a společenským zvyklostem.

V dobách tokugawského šógunátu se však rodinná příslušnost vázala na vlastnictví majetku movitého a především nemovitého, a předmětem rodinných vztahů byla zejména správa tohoto majetku a vzájemná práva a povinnosti mezi hlavou rodiny *košu* (戸主) a jednotlivými členy rodiny. Obecně se soukromoprávní vztahy v rodině do značné míry podobaly rodinnému systému tak, jak jej známe ze starého Říma²; veškerý majetek rodiny nabyt prvorozený syn, který se stal hlavou rodiny, s majetkem hospodařil za pomoci jemu podléhajících členů rodiny, jednal za rodinu navenek a měl dokonce moc rozhodovat o osudech ostatních členů rodiny, zejména dětí, a to např. při výběru manžela nebo manželky apod. V Japonsku rodinu *ie* (家) pak tvořila právě hlava rodiny s manželkou, prvorozeným synem a jeho ženou, a další příbuzenstvo v linii přímé. Pod jednou střechou tak s nimi obvykle žili ještě matka a otec hlavy rodiny (který ze své funkce odstoupil a svému synovi předal rodinný majetek, pokud byl příliš starý nebo nemocný na to, aby sám roli hlavy rodiny vykonával), a dále neprovdané dcery současné hlavy rodiny, a, bylo-li hospodářství

² srov. Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M.: Římské právo. 2. vydání. Praha, C.H.Beck 1995 – Část II Oddíl III. Římské právo rodinné, str. 132 a násl.

velké, aby je dokázalo uživit a zároveň aby využilo jejich práci, i ostatní děti současné hlavy rodiny, jejich partneři a potomci³.

Obvykle však provdané dcery odcházely žít k rodinám svých manželů, a druhorození a další synové odcházeli sloužit jiným rodinám, kde bylo jejich práce zapotřebí. Byla-li rodina opravdu velmi úspěšná a rozvětvená, stávalo se, že hlava rodiny buď část majetku s pozemkem a obytným domem vyčlenila pro svého mladšího bratra, kterému tímto bylo povoleno založit vedlejší rodinnou větev, nebo jej před smrtí rozdělila mezi své syny. Hlavní část majetku pak zůstala u syna prvorozeného, jehož rodina tvořila hlavní rodinu *honke* (本家), mladší bratr nebo syn pak založil vedlejší rodinu *bunke* (分家)⁴. Vedlejší větev byla formálně podřízena hlavnímu domu, v praxi však disponovala celkem značnou volností a hlavní rodinnou větev podporovala při významných společenských událostech, jako byly svatby a pohřby. V neposlední řadě pak byly pobočné rodiny zásobárnou mužských potomků k adopci pro případ, že se hlavní rodině nedostávalo mužského dědice (což byla v minulosti praxe běžná i v císařském rodě)⁵.

³ srov. např. Wigmore, John H.: Law and Justice in Tokugawa Japan, Part I: Introduction, Kokusai Bunka Shinkokai 1969

⁴ Blíže k tématu hlavních a vedlejších rodin např. Brown, K.: Dozoku and the Ideology of Descent in Rural Japan, in *American Anthropologist* 68/5, 1966, pp. 1129-1151, dále např. Cornell, J. B.: Dozoku: An Example of Evolution and Transition in Japanese Village Society, in *Comparative Studies in Society and History* 6/4, 1964, pp. 449-480

⁵ Blíže např. Cornell, J. B.: Dozoku: An Example of Evolution and Transition in Japanese Village Society, in *Studies in Society and History* 6/4, 1964, pp. 449-480, dále např. Brown, K.: Dozoku and the Ideology of Descent in Rural Japan, in *American Anthropologist* 68/5, 1966, pp. 1129-1151

2. Kodifikace v období Meidži

Druhá polovina devatenáctého století se v Japonsku nesla ve znamení rozsáhlých změn a reform, které japonské ostrovy nikdy před tím nezažily. Slábnoucí pozdně feudální tokugawský šógunát začal po násilném otevření Japonska západnímu vlivu Kanagawskou smlouvou z roku 1854 ztrácet půdu pod nohama, a po čtrnácti letech nepokojů ustoupil zřízení modernějšímu, reprezentovanému císařem Mucuhitem (známějším spíše pod svým posmrtným jménem „Meidži“). Za jeho vlády se Japonsko vymanilo z pasti vlastní izolovanosti a také díky promyšlenému přejímání výtvarných umění ze zahraničí během necelých 45 let získalo status světové mocnosti.

V polovině devatenáctého století však bylo Japonsko ve srovnání se západním světem silně zaostalé, a přejímání západních vlivů bylo jedinou možností, jak mohlo dohnat západní svět. Toto přejímání se však netýkalo pouze vynálezů a technologií, ale i kultury a způsobu života. Nová vláda si velmi brzy uvědomila, že pokud se někdy Japonsko hodlá vyrovnat vyspělým zemím, bude muset také zavést srovnatelný právní režim. Vzhledem k tomu, že právo v tom smyslu, jak ho svět chápe dnes, v Japonsku nikdy neexistovalo, byly i nové kodexy a zákony inspirovány v této oblasti pokročilejšími zeměmi, především Francií a Německem.

Hlavní důvody, proč se započalo s kompilací ústavy a významných soukromoprávních a veřejnoprávních kodexů⁶, jsou dva. Zaprvé bylo zapotřebí legitimizovat nový způsob vlády po pádu tokugawského šógunátu, a to s ohledem na skutečnost, že došlo k odklonu od stavu, který v Japonsku panoval po celá staletí. Tím, že císař „daroval“ Japonsku ústavu, jednak zakonzervoval všechny změny, které se od roku 1868 udály, a jednak drobnými a z velké části formálními ústupky odpověděl na požadavky přívrženců bývalé vládnoucí vrstvy – samurajů, kteří

⁶ tzv. zákony *roppó* (六法) – Ústava, Občanský, Obchodní a Trestní zákoník a Občanský a Trestní soudní řád

reformami Mejdži přišli o postavení, čest a mnohdy i o to, co považovali za smysl svého života. Tím, že většinou právě tato bývalá šlechta splňovala kriteria pro pasivní a aktivní volební právo do dolní sněmovny parlamentu, byla jí dána možnost podílet se na vládě, stejně jako pocit jistého privilegovaného postavení ve státě, na které byli samurajové zvyklí z dob vlády šóguna. Kodexy jako občanský a obchodní zákoník, trestní zákoník a civilní a trestní řád pak měly regulovat základní aspekty každodenního života v Japonsku, a dále umožnit čilejší a hlavně vyrovnané obchodování se zbytkem světa.

Druhým důvodem pak byla právě tato snaha Japonska zařadit se po bok světových velmocí a dosáhnout rovnocenného partnerství s vyspělými zeměmi. Japonsko sice do té doby nikdy nebylo kolonizováno či jinak ovládnuto jinou mocností, na druhou stranu ale také nikdy nebudovalo diplomatické styky, zejména ne se zeměmi Evropy či s Amerikou, které si stihly ve východní Asii vybudovat značný vliv. Proto veškeré smlouvy mezinárodního práva veřejného, které ostatní mocnosti mezi sebou relativně volně uzavíraly, byly Japonsku vnuceny jednak Kanagawskou smlouvou, jednak Smlouvou o přátelství a obchodu (tzv. Harrisovou smlouvou⁷) z roku 1858. Japonsko, které se tak stalo subjektem řady nevýhodných smluv, a trpělo zejména právem exterritoriality s územní působností a vnucenou celní politikou, velmi stálo o to tyto smlouvy revidovat. Západní mocnosti však nebyly přístupné vyjednávání do doby, než se Japonsko stane státem právně vyspělým.

⁷ znění Harrisovy smlouvy v angličtině je k dispozici např na adrese: <http://web.jjay.cuny.edu/~jobrien/reference/ob58.html>

3. Problémy s tradičním pojetím rodiny při kodifikaci Občanského zákoníku

S přípravou Občanského zákoníku se započalo již v sedmdesátých letech, nejprve pokusem o překlad francouzského Code civil (tehdejší znění bylo známé spíše pod názvem Code Napoleon), kterého se chopil Micukuri Rinšó. Díky tomuto pokusu byla právní japonština obohacena o mnoho nových slov, které do té doby neznala, např. *kenri* (権利) ve významu právo, oprávnění, nebo *minken* (民権) ve smyslu občanských svobod. Japonci se rozhodli pro cestu francouzského práva, které se drželi následující dvě desetiletí.

Po několika dílčích návrzích vznikl v roce 1872 první úplný návrh Občanského zákoníku. Velkou zásluhu na jeho vzniku měli ministr spravedlnosti Etó Šinpei, jím pověřený Úřad právního systému *seidokjoku* (制度局), a právní škola při Ministerstvu spravedlnosti *meihórijó* (明法寮). Tento návrh musel být několikrát předělán, neboť nevyhovoval japonskému tradičnímu pojetí rodiny, a stal se základem finálního návrhu vytvořeného Gustavem Emilem Boissonadem. I tento návrh musel čelit kritice, že se příliš drží své francouzské podoby a že je pro potřeby Japonska až moc liberální, a proto jeho účinnost byla krátce po jeho přijetí v r. 1890 pozastavena⁸. Poslední návrh japonského Občanského zákoníku *Minpó* (民法) vznikl na objednávku v Německu přímo pro potřeby Japonska. Výsledek byl poněkud rozpačitý, neboť nedokázal uspokojit ani meidžijovské revizionisty, ani tokugawské tradicionalisty, ale přesto byl v roce 1896 přijat, a účinnosti nabyl v roce 1898.

Občanský zákoník z roku 1898 se skládal z pěti knih. Kniha I, nazvaná „Obecná pravidla“ obsahovala vymezení základních pojmů občanského práva. Upravovala právní subjektivitu fyzických osob i osob právnických, definovala věci, právní úkony,

⁸ blíže k problematice přípravy Občanského zákoníku např. v Roehl, W.,: History of Law in Japan since 1868, Brill, 2005

stanovovala lhůty, plynutí času a promlčení. Kniha II, „Věcná práva“, obsahovala normy upravující držbu a vlastnictví věcí, věcná břemena a služebnosti, zadržovací právo, zástavy a hypotéky.

Kniha III, „Závazkové právo“, obsahovala obecná ustanovení závazkového práva, nejčastější smluvní typy (darovací smlouvu, kupní smlouvu, směnnou smlouvu, smlouvu o půjčce, výpůjčce⁹ a nájmu, smlouvu o důchodu, vkladu, zastupování, a smlouvu o narovnání). Z dnešního hlediska poněkud nestandardně obsahoval Občanský zákoník v závazkové části také smlouvy pracovněprávní. Dále kniha III obsahovala ustanovení o závazcích plynoucích z bezdůvodného obohacení a z protiprávních úkonů – tzv. občanskoprávní odpovědnost.

Rodinné právo a právo dědické, kterými se nadále budeme zabývat, tvořilo Knihy IV. a V. Občanského zákoníku. Jak již bylo řečeno výše, byly to právě rodinné a majetkové vztahy a dále funkce hlavy rodiny, které působily problémy při kodifikačním úsilí, a kvůli kterým se musel Občanský zákoník během třiceti let své přípravy několikrát přepisovat.

Výsledná podoba kodexu civilního práva byla, alespoň dle mého názoru, z právního hlediska velmi zajímavým, leč nepraktickým, kompromisem mezi evropskými vzory Občanského zákoníku na jedné straně a tradicemi japonské společnosti na straně druhé. Z hlediska teorie legislativy a přejímání práva se jedná o nejzajímavější část japonských právních dějin. Občanský zákoník ve znění z roku 1898 nemohl být považován za moderní právní předpis, neboť obsahoval mnoho pozůstatků tradičního feudálního zřízení, na druhou stranu se ale v mnoha ohledech od těchto tradic značně odkláněl, což způsobovalo problémy zejména na venkově, kde byly tradiční vztahy velmi silné. Proto trvalo dlouhou dobu, než

⁹ Rozdíl mezi smlouvou o půjčce a smlouvou o výpůjčce spočívá v tom, že předmětem smlouvy o půjčce jsou věci druhově určené, spotřebovatelné (např. uhlí, potraviny), za něž se osoba, která si je půjčila, zavazuje vrátit věci stejného druhu, ale ne nutně ty samé. Naproti tomu obsahem smlouvy o výpůjčce je právo dlužníkovu určitou věc využívat a po uplynutí sjednané doby ji vrátit zpět (nájem bez úplaty).

se občanskoprávní vztahy začaly zákonné normě přibližovat, tedy než se faktický stav přiblížil psanému právu. Toto polovičaté řešení bylo také jedním z důvodů, proč právě knihy IV a V Občanského zákoníku prošly po Druhé světové válce kompletní rekodifikací, a lze tedy říct, že civilní zákoník éry Mejdži představoval mezistupeň mezi japonskými obyčejí a moderním právním systémem.

II. Rodina a hlava rodiny podle Občanského zákoníku z r. 1898

1. Rodina a její složení

Nový Občanský zákoník tedy vznikl kompilací kontinentálních kodexů pro potřeby Japonska s tím, že celé pasáže zákona musely být přizpůsobeny japonským zvyklostem. Nejvíce to platí právě pro právo rodinné a dědické, neboť tyto části nového zákoníku se od svých evropských předloh odchyľují velmi výrazně právě proto, aby mohly být zachovány prvky obvyklé v japonské společnosti. Na druhou stranu i zde je patrný odklon od tradičního rodinného zřizování, a tak přestože postavení a funkce rodiny jako nejnižší samosprávné jednotky, stejně jako institut hlavy rodiny, která v moderních právních systémech nemá obdoby, byly do japonského Občanského zákona zahrnuty, působnost a pravomoci hlavy rodiny jsou přeci jen do jisté míry omezeny.

Rodina v době Mejdži měla plnit základní jednotku pro potřeby statistické a berní, a v civilněprávní oblasti měla význam zejména v oblasti majetkového a závazkového práva. Rodina jako jednotka měla (a vlastně i v současnosti má, i když v trochu pozměněné formě) vlastní oficiální registr zvaný *koseki* (戸籍), vedený na jméno hlavy rodiny a upravený zvláštním zákonem z roku 1872. V tomto registru byli zapsáni členové rodiny, a zapisovaly se tedy do něj i změny jako jsou narození dítěte, přiřazení do rodiny nebo naopak opuštění rodiny zejména v důsledku svatby, rozvodu, úmrtí, osvojení nebo jeho zrušení, plnil tedy funkci matriky.

Rodinu tvořila hlava rodiny, její příbuzní, pokud nepatřili do jiné rodiny, a její partner (čl. 732). Pokud některý příbuzný hlavy rodiny, který do její rodiny nenáležel, chtěl do této rodiny vstoupit, vyžadoval takový úkon pouze souhlas hlavy rodiny. Členy

rodiny se také mohli stát příbuzní jiného člena dané rodiny; na tuto možnost zákon pamatoval především ve dvou instancích.

V prvním případě šlo o dispozitivní ustanovení čl. 738, které se vztahovalo na ty případy, kdy si nový člen, který do rodiny přibyl buď sňatkem nebo adoptí, přál, aby se spolu s ním stali členy rodiny také jeho příbuzní. K tomu však potřeboval nejprve získat souhlas buď svého manžela či své manželky (přibyl-li do rodiny svatbou), nebo svých adoptivních rodičů (jednalo-li se o adoptci), a dále samozřejmě souhlas hlavy rodiny (čl. 737 odst. 2). Nejčastěji takto do rodiny přicházeli rodiče manželky hlavy rodiny, aby o ně bylo postaráno ve stáří.

V druhém případě se jednalo o kogentní ustanovení druhého odstavce čl. 732, podle kterého se v případě, že došlo ke změně hlavy rodiny, členové rodiny původní hlavy stali automaticky členy rodiny nástupce ve funkci. Toto právo pozůstalých bylo velmi důležité, neboť pokud se minimální zákonný rozsah rodiny vztahoval pouze na příbuzné a na partnera hlavy rodiny, jistě se mohlo stát, že členové rodiny bývalé hlavy rodiny¹⁰ nebyli vždy příbuznými jeho nástupce. Smyslem tohoto ustanovení bylo zajistit, aby po změně hlavy rodiny bylo postaráno i o všechny členy původní rodiny, a zároveň aby se tím předešlo vytváření dílčích vedlejších rodin nebo vystoupení některých osob mimo systém registru *koseki*.

¹⁰ např. v důsledku toho, že se členem rodiny stal příbuzný adoptovaného nebo manžela či manželky

2. Vznik funkce hlavy rodiny

Jak je uvedeno výše, rodinou se tedy podle Občanského zákoníku rozuměla hlava rodiny, jeho nebo její pokrevní příbuzní a manžel nebo manželka (čl. 732). „Jeho nebo její manžel a manželka“ je zde namístě, neboť hlavou rodiny podle nového Občanského zákoníku mohl být jak muž, tak i žena. Přestože by se mohlo zdát, že zde Japonci udělali velký krok na poli rovnoprávnosti muže a ženy, nebylo tomu tak¹¹; v nástupnické posloupnosti, jak bude uvedeno dále, byla žena oproti muži silně znevýhodněna. Dále bylo podmínkou, aby hlava rodiny měla japonské občanství (čl. 964 bod i. per analogiam)

Obvykle se žena hlavou rodiny mohla stát pouze ve výjimečných případech, např. pokud šlo o dítě bez rodičů nebo nalezence (čl. 733), nebo pokud šlo o nemanželské dítě¹², které nepřijala za své rodina žádného z rodičů (čl. 735). Dalším důvodem pak byl rozvod, kdy rozvedená manželka musela opustit rodinu bývalého manžela, a pokud se nemohla vrátit do rodiny svého otce, např. proto, že její původní rodina vymřela, musela buď založit rodinu novou, anebo se mohla rozhodnout, že svou původní rodinu obnoví. V obou případech se stala také hlavou rodiny (čl. 739 a 740). Všechny tyto důvody originárního nabytí statusu hlavy rodiny mohly samozřejmě platit i u muže.

Tento systém jednočlenných rodin však byl pouze účelový. Zaveden byl proto, aby se nestávalo to, že někteří lidé vypadnou z registru *koseki*. Jednočlenné rodiny

¹¹ Zajímavý náhled na postavení ženy a muže, na formální zrovnoprávnění a faktické přetrvávání předsudků a zažitostí viz Haruko, W., Gay, S.: Marriage and Property in Premodern Japan from the Perspective of Women's History, in Journal of Japanese Studies 10/1, 1984, pp. 73-99

¹² Zákoník rozlišoval dva druhy nemanželských dětí; kromě nemanželských dětí v klasickém slova smyslu (*šisejši* - 私製子), které žádný z manželů neuznal ani neosvojil, nebo které uznala pouze matka, existovala forma zvaná *šoši* (庶子), což byly nemanželské děti, které uznal jen otec (par 827). Osvojení dítěte nebylo podmínkou. Podstatný rozdíl mezi právním postavením obou druhů nemanželských dětí spočíval v tom, že manželka otce *šoši* měla povinnost starat se o nevlastní dítě *šoši* jako o vlastní (čl. 728). To ve spojení s čl. 954 znamená, že matka a nevlastní dítě *šoši* měly vzájemnou vyživovací povinnost.

Jednalo se o pozůstatek konkubinátu v novém japonském právu, neboť v historii se *šoši* označovaly děti konkubín. Tyto děti často přicházely do rodin svých otců a nezřídka představovaly i řešení problému, pokud manželství bylo bez mužského potomka a hrozilo nebezpečí, že stávající hlava rodiny nebude mít nástupce.

zanikaly dalším osvojením nebo častěji sňatkem. Pokud došlo k sňatku mezi dvěma hlavami rodin, znamenalo to, že žena se stala členem rodiny svého manžela a přestala být hlavou své rodiny (a její původní rodina tedy zanikla, protože neměla žádného člena, který by funkci hlavy rodiny převzal). Čl. 736 Občanského zákoníku sice v takovém případě umožňoval, aby se novomanželé dohodli na tom, že hlavou rodiny bude žena, nicméně tato možnost nebyla často využívána, zejména proto, že to bylo v rozporu s tradičním myšlením Japonců.

3. Převzetí funkce hlavy rodiny

Když tedy pomineme tyto ne zcela standardní způsoby, hlavou rodiny se stávala osoba, obvykle nejstarší syn *čónan* (長男), v nástupnickém řízení, které je upraveno spolu s děděním v páté knize Občanského zákoníku – Nástupnictví). Nástupce se funkce ujal poté, co předcházející hlava rodiny:

- zemřela,
- odstoupila z funkce,
- ztratila japonské občanství,
- vystoupila z rodiny (v důsledku prohlášení manželství za neplatné, nebo v důsledku zrušení adopce), nebo
- vstoupila do jiné rodiny.

Nástupce se vybíral z okruhu nejbližších osob, potomků a sourozenců. Nástupnická posloupnost byla stanovena v čl. 970, a přednost měli nejbližší potomci. Rozhodovalo se podle následujících kritérií, seřazených od nejdůležitějších k méně důležitým: Děti měly přednost před vnuky, synové před dcerami, vlastní děti před nevlastními, nevlastní děti uznané otcem (*šošši*) před ostatními nevlastními dětmi, a konečně, starší měl přednost před mladším. Kriterium muž/žena předcházelo tomu, zda se jednalo o dítě¹³ manželské či nemanželské, nicméně korektiv zde byl nastaven tak, že nemanželské dítě uznané otcem (*šošši*), bylo v nástupnické posloupnosti na funkci hlavy rodiny na přednější pozici, než potomek nemanželský a otcem neuznaný (*šiseišši*), a to bez ohledu na pohlaví. Řečeno jinými slovy, nemanželský syn uznaný otcem měl v případech nástupnictví přednost před manželskou dcerou, nicméně i nemanželská dcera uznaná otcem měla mít přednost před neuznaným nemanželským synem. Z toho vyplývá, že při určování

¹³To však přesně odpovídalo zažitým zvyklostem, které se v Japonsku praktikovaly po staletí. Pokud manželé neměli mužského potomka, bývalo zvykem adoptovat cizího muže (i dospělého), aby byla aspoň tímto způsobem zachována kontinuita rodiny.

svého nástupce velmi záleželo na vůli hlavy rodiny¹⁴, a pokud neměla syna, mohla jednoduchým úkonem, uznáním dítěte za své, rozhodnout, zda se nástupcem stane její dcera nebo nemanželský syn (čl. 982).

Pokud hlava rodiny neměla žádného přímého příbuzného, mohla určit nástupcem některého z ostatních členů rodiny (čl. 979). Pokud tak hlava rodiny neučinila, vybíral jejího nástupce buď její rodič, pokud byl ještě naživu, nebo rodinný sněm (*šinzoekukai* – 親族会). Nástupcem se mohla stát buď manželka (ale pouze pokud byla původní členkou rodiny, tedy pokud se manžel – hlava rodiny - do rodiny přizemil), a dále tvořili nástupnickou posloupnost bratři, pak sestry, manželka, pokud nebyla původní členkou předmětné rodiny, a nakonec potomci bratrů a sester. Pokud nebylo ani jich, mohl funkci hlavy rodiny zastat i některý z žijících předků hlavy rodiny (čl. 984). Předkové byli také jediní nástupci ve funkci hlavy rodiny, kteří mohli své nástupnictví odmítnout (čl. 1020). Ostatní možní nástupci tuto možnost neměli a výkonu funkce se museli zhostit.

Některé osoby byly z posloupnosti vyloučeny, a to zejména z důvodu spáchání trestného činu nebo opovrženého chování vůči vlastní rodině nebo vůči hlavě rodiny. Důvodem pro vyloučení nástupce z nástupnické posloupnosti (čl. 969) bylo, pokud:

- nástupce úmyslně zabil nebo se pokusil zabít hlavu rodiny nebo osobu, jejíž nástupnické právo bylo silnější,
- nástupce neoznámil vraha hlavy rodiny, nejednalo-li se o jeho manžela či přímého pokrevního příbuzného nástupce, nebo pokud nástupce nedokázal v posuzovaném okamžiku rozlišit dobro od zla,¹⁵

¹⁴ Tedy alespoň v případě, že hlavou rodiny byl muž – otec; problém by mohl nastat v rodinách, kde hlavou rodiny byla žena – matka, která nemohla nemanželské dítě posunout do pozice uznaného nemanželského dítěte *šoši*, to mohl jen otec. Tato nejednotnost v pravomocích hlavy rodiny na jedné straně a právy otce na straně druhé se prolíná celým zákoníkem, a z toho dovozují, že ač na první pohled zákoník vzbuzuje dojem, že v japonské společnosti je postavení žen velmi blízko postavení mužů, ve skutečnosti tomu bylo naopak.

¹⁵ Poslední korektiv je zajímavý vzhledem ke skutečnosti, že de facto umožňoval osobě, která, v moderním právním jazyce řečeno, měla omezené či zcela vymizelé rozpoznávací schopnosti, a nebyla tedy způsobilá

- nástupce zfalšoval, změnil, zničil nebo zatajil listinu obsahující projev vůle, kterým hlava rodiny stanovila svého nástupce,
- nástupce podvodem nebo výhrůžkou donutil hlavu rodiny takový úkon sepsat, změnit nebo zrušit, nebo
- nástupce podvodem nebo výhrůžkou docílil vytvoření, změny nebo zrušení takového projevu vůle¹⁶.

Tyto důvody představovaly zákonnou překážku v nástupnictví. Vedle toho existovaly zde ještě okolnosti, pro které mohla stávající hlava rodiny rozhodnout o tom, že některý z nástupců má být z posloupnosti vyřazen, avšak pouze se souhlasem soudu (čl. 975). Důvodem pro vyloučení osoby z nástupnické posloupnosti bylo zejména, pokud:

- nástupce s hlavou rodiny zacházel krutě, nebo ji hrubě urazil,
- nástupce byl tělesně nebo duševně nezpůsobilý řídit rodinné záležitosti¹⁷,
- nástupce byl odsouzen za trestný čin takové povahy, že bylo ohroženo dobré jméno rodiny,
- nástupce vedl trvale nezřízený život¹⁸,
- existoval nějaký další oprávněný důvod, proč by nástupce měl být z posloupnosti vynechán; v tomto případě však vyloučení musel schválit rodinný sněm.

Jak již bylo předesláno, osoba, u které bylo lze očekávat, že se stane nástupcem hlavy rodiny¹⁹, se tohoto práva nemohla vzdát (čl. 1020)²⁰, nicméně pokud by se jednalo o případ převzetí funkce hlavy rodiny z důvodu odstoupení svého předchůdce, mohla odmítnout funkci převzít, čímž by však znemožnila svému

k právním úkonům, převzít funkci hlavy rodiny, pokud nebyla svým předchůdcem z nástupnictví vyřazena (viz dále).

¹⁶ tady šlo zřejmě o případ, kdy nástupce podvedl nebo vydíral přímo nikoliv hlavu rodiny, ale vykonavatele vůle hlavy rodiny

¹⁷ což mohlo být důvodem pro zbavení dispozičních práv k majetku a ustanovení opatrovníka nebo poručníka

¹⁸ což mohlo být důvodem k ustanovení poručníka

¹⁹ tedy právě většinou nejstarší syn, resp. osoba, které by nástupnické právo svědčilo jako první

²⁰ vzdát se „dědictví“ funkce hlavy rodiny mohl pouze nástupce

předchůdci z funkce odstoupit (čl. 752). Krom toho se na potenciálního nástupce vztahovala ještě další omezení, zejména nesměl z vlastní vůle rodinu opustit, tzn. především nesměl vstoupit do jiné rodiny nebo založit svou vlastní rodinu²¹ (čl. 744).

²¹ což bylo větší omezení, než se vztahovalo na samotnou hlavu rodiny, ta totiž z rodiny vystoupit mohla

4. Zánik funkce hlavy rodiny

Analogicky s předcházející kapitolou funkce hlavy rodiny zanikala v důsledku jejího vystoupení z rodiny, vstupu do jiné rodiny, dále pak smrtí, v důsledku ztráty japonského občanství anebo odstoupením z funkce. První čtyři důvody jsou celkem výmluvné a bylo o nich pojednáno výše, není tedy zapotřebí se o nich dále rozepisovat. Zabývejme se tedy odstoupením z funkce.

Obecné podmínky pro odstoupení z funkce byly dvě, a obě musely být splněny současně; jednak musela odstupující hlava rodiny dovršit věku šedesáti let, a jednak její nástupce musel bezpodmínečně souhlasit se svým nástupnictvím a zároveň musel být způsobilý k právním úkonům. Nebyla-li splněna byť jen jedna z těchto podmínek, mohla hlava rodiny na svou pozici rezignovat pouze ze zdravotních důvodů, nebo z jiných nevyhnutelných důvodů, z nichž je příkladmo uvedeno nástupnictví do funkce hlavy rodiny hlavní rodinné větve nebo znovuoživení hlavní rodinné větve. V takovýchto případech však musela odstupující hlava rodiny nejprve zajistit svého nástupce, a zároveň k samotnému odstoupení z funkce bylo zapotřebí přivolení soudu (čl. 753).

Zajímavý se může zdát fakt, že pro odstoupení z funkce hlavy rodiny u žen platily podmínky trochu odlišné. Zejména nebylo vyžadováno dosažení věku, žena tedy mohla ze své funkce odstoupit kdykoliv, pokud byl k dispozici nástupce. Na druhou stranu, pokud byla žena – hlava rodiny vdaná, nemohla se funkce vzdát bez souhlasu svého manžela (čl. 755). Zde je opět patrné nerovné postavení obou pohlaví v očích jak japonské společnosti, tak právního systému, neboť muž, byť nebyl hlavou rodiny, měl právo rozhodnout o tom, zda jeho žena smí odstoupit z funkce²², resp. nepřímo mohl i ovlivňovat výběr jejího nástupce.

²² a to dokonce i retrospektivně, ve lhůtě tří měsíců od účinnosti odstoupení, pokud k němu nedal souhlas (čl. 758 odst. 3)

Zvláštním druhem odstoupení z funkce hlavy rodiny pak bylo odstoupení pro případ svatby hlavy rodiny, tedy v případech, kdy hlava rodiny hodlala vstoupit do jiné rodiny jako prostý člen. V takovýchto případech dle zákona neztrácela přecházející hlava rodiny svůj status ex lege, ale musela se své funkce nejprve vzdát. Odstoupení z funkce však bylo možné vázat na odkládací podmínku, přičemž k přechodu funkce došlo okamžikem vstupu do jiné rodiny (čl. 754).

III. Práva a povinnosti hlavy rodiny podle Občanského zákoníku z r. 1898

1. Práva hlavy rodiny spojená s majetkem

Teď, když jsme si již vyjasnili možné způsoby, jakými hlava rodiny nabývala a pozbývala svou funkci, se dostáváme konečně k přehledu oprávnění a povinností, které s sebou tato funkce přinášela.

Tím z právního hlediska nejpodstatnějším oprávněním hlavy rodiny bylo dispoziční právo k majetku rodiny. Vzhledem k tomu, že japonská rodina byla odpradáвна považována za základní veřejno- i soukromoprávní jednotku, bylo rozdělení majetku na osobní a rodinný nakloněno silně v neprospěch soukromého majetku. V praxi to vypadalo tak, že rodinný dům, ostatní nemovitosti a polnosti a veškerý majetek, se kterým rodina hospodařila či obchodovala, byl majetkem rodiny. Osobou oprávněnou s tímto majetkem nakládat, prodat ho nebo ho zatížit, byla právě hlava rodiny. Ostatní členové rodiny měli k dispozici drobný majetek pro hrazení svých běžných potřeb.

V Občanském zákoníku z roku 1898 byla tato dichotomie majetku stále dodržována. I majetek hlavy rodiny byl dělen na majetek, který daná osoba vlastnila z titulu hlavy rodiny (nazývejme ho dále majetkem hlavy rodiny), a dále pak na osobní majetek (čl. 986 ve spojení s čl. 748 odst. 1). Toto rozdělení nebylo jen formální, ale promítalo se i do oblasti právního nástupnictví. Majetek hlavy rodiny (tedy vlastnické právo k tomuto majetku) přecházelo spolu s ostatními právy a povinnostmi na nástupce – novou hlavu rodiny (čl. 986), kdežto osobní majetek přecházel v dědickém řízení,

a bylo tedy možné, aby tento majetek zdědil někdo jiný, než nástupce ve funkci hlavy rodiny.

Do majetku hlavy rodiny dále vždy náležely také kroniky a genealogické zápisy rodiny, a stejně tak i předměty uctívání předků a náboženské předměty (zejména domácí oltářík *kamidana* (神棚)) a rodinné hrobky (čl. 987). Zde Občanský zákoník opět vycházel z tradice, která ostatně přetrvala doposud, neboť i v současné době bývá zvykem uchovávat *kamidanu* v domácnosti nejstaršího syna, a spory o ni bývají stejně zarputilé, jako spory o ostatní dědictví.

Hlava rodiny (nebo spíš její majetek – rodinný majetek) byla privilegována v případě sporů o majetek. Pokud se vyskytl spor o to, jestli určitá věc náleží do majetku hlavy rodiny, nebo jedná-li se o osobní majetek některého z členů rodiny, mělo se za to, že náleží do majetku hlavy rodiny (čl. 748). Pro zachování majetku rodiny bylo také odúmrtní právo hlavy rodiny. V případě, že zemřelý člen rodiny nezanechal děti ani manželku a jestliže nežili ani jeho předci, jeho majetek přecházel na hlavu rodiny (čl. 996). Oba tyto instituty měli sloužit k tomu, aby nedocházelo k zužování nebo k vyvedení majetku z rodiny ven. Majetek hlavy rodiny totiž sloužil zejména k uspokojování základních potřeb celé rodiny, jako je ubytování a obživa, a dále k hospodaření rodiny a tedy i k získávání dalších prostředků. Bylo proto nezbytné uchránit tento majetek před nepotřebnými a nečekanými ztrátami.

2. Povinnosti hlavy rodiny spojené s majetkem

Jak bylo předesláno v předchozí kapitole, nejdůležitější povinností hlavy rodiny byla vyživovací povinnost vůči ostatním členům rodiny (čl. 747). Nicméně nárok na tuto vyživovací povinnost nebyl automatický a byl podmíněn poslušností. Hlava rodiny zejména mohla určit, kde se člen domácnosti má zdržovat, a ten naopak neměl právo si toto místo vybrat sám (čl. 749). Tímto místem nemuselo být vždy jenom sídlo rodiny, ale mohlo jít například o odlehlý statek nebo třeba o školu ve vzdáleném městě. Pokud se daný člen rodiny tomuto příkazu nepodrobil, měla hlava rodiny právo vyživovací podporu odepřít. Pokud ani to nedonutilo vzdorujícího poslechnout, mohla celá věc dojít až tak daleko, že mu hlava rodiny určila lhůtu, do které se měl podřídit jejímu přání, a pokud tak ani tehdy neučinil, mohla ho hlava rodiny vykázat z rodiny a nechat vyškrtnout z rodinného rejstříku *kosek*²³.

Vyživovací povinnost hlavy rodiny však měla pouze subsidiární charakter, a pokud se některý člen rodiny dostal do situace, že nebyl schopen sám sebe uživit, ať už ze svého majetku, nebo prací (čl. 959), primární povinnost postarat se o něj měli jeho manžel nebo manželka. Ve druhém sledu vyživovací povinnost přecházela na potomky a posléze na předky (vždy nejprve na ty k osobě v nouzi v nejtěsnějším příbuzenském poměru), a pokud ani předci nebyli schopni se o dotyčného postarat, teprve tehdy spadla tato povinnost na hlavu rodiny (čl. 955)²⁴.

Pokud nastala situace, že hlava rodiny měla poskytovat podporu v nouzi více lidem najednou a přitom nebyla schopna uživit všechny, měla se prioritně postarat o své předky. Poté přišla řada na potomky (za podmínky, že byli schopni vyživovací povinnost plnit, na nezletilé a nepracující potomky se tedy vyživovací povinnost nevztahovala), a teprve na třetím místě byli manžel nebo manželka. Dále

²³ Pokud se nejednalo o nezletilce. Více o vylučování členů rodiny v následující kapitole.

²⁴ Pro úplnost se sluší doplnit, že pokud ani hlava rodiny nebyla schopna osobu v nouzi zabezpečit, přecházela povinnost na předky manžela či manželky osoby v nouzi, a posléze na bratry a sestry dané osoby.

se vyživovací povinnost poskytovala předkům manžela nebo manželky (tedy pokud byli součástí téže rodiny), a dále bratrům a sestrám hlavy rodiny, a nakonec všem ostatním členům, kteří se dostali do hmotné nouze a nebyli schopni sami sebe uživit (čl. 957).

3. Další práva a povinnosti hlavy rodiny

Kromě toho, že hlava rodiny spravovala rodinný majetek a plnila funkci garanta životní úrovně všech členů své rodiny, vykonávala a uplatňovala nad nimi další pravomoci týkající se fungování rodiny, přijímání a vylučování členů a rozhodování o svatbách a adopcích.

Především hlava rodiny rozhodovala téměř o každé změně členské základny své rodiny. Její souhlas bylo tedy zapotřebí:

- u přestupu členů mezi rodinami:
 - pro vstup či odchod příbuzného²⁵ do a z rodiny (čl. 737),
 - pro vstup příbuzných člena rodiny, který se do rodiny přiženil, provdal, nebo byl adoptován (čl. 738 odst. 1),
 - pro odchod potomka bývalého člena rodiny²⁶ (čl. 738 odst. 2), a
 - u člena, který se do rodiny přiženil, přivdal, nebo byl adoptován, pro přesun do další rodiny prostřednictvím svatby či adopce²⁷ (čl. 741 odst. 1),

V posledním případě, pokud si člen nevyžádal předchozí svolení s další svatbou nebo s adopcí, se vystavoval riziku, že bude hlavou rodiny z rodiny vyloučen. Dále měli členové rodiny povinnost vyžádat si souhlas hlavy rodiny:

- u založení nové rodiny (čl. 743)²⁸:
 - k založení nové větve rodiny,

²⁵ Pokud příbuzný hlavy rodiny přecházel z jedné rodiny do druhé, bylo zapotřebí souhlasu hlav obou rodin. Pokud se jednalo o nezletilého příbuzného, byl vyžadován navíc souhlas otce, nebo matky, byla-li pověřena výkonem rodičovských práv, nebo opatrovníka.

²⁶ Bývalým členem se rozuměla zejména osoba, která se po zrušení adopce, anulování svatby nebo rozvodu vracela do své bývalé rodiny. K tomuto návratu nebyl souhlas hlav dotčených rodin zapotřebí (čl. 739).

²⁷ V tomto případě byl zapotřebí souhlas nejen hlavy té rodiny, ze které člen odcházel, a té, do které hodlal přejít, ale i té, ze které původně do současné rodiny přibyl adopcí nebo svatbou (čl. 741 odst. 2).

²⁸ U dotčených členů rodiny, kteří ještě nedosáhli dospělosti, byl navíc zapotřebí souhlas zákonného zástupce - rodiče oprávněného vykonávat rodičovská práva, příp. opatrovníka.

- k obnovení vymřelé hlavní větve rodiny,
 - k obnovení vymřelé vedlejší větve rodiny,
 - k obnovení vymřelé vzdálené větve rodiny,
-
- k obnovení rodinné větve příbuzného,
 - k převzetí funkce hlavy rodiny v jiné rodině (čl. 743).

Souhlas hlavy rodiny byl také nezbytný vždy, pokud si nový člen rodiny chtěl ze své bývalé rodiny přivést své příbuzné. Jediná výjimka se vztahovala na manžele, u těch totiž souhlas nutný nebyl, naopak bylo nepřípustné, aby každý z manželů žil v jiné rodině. Proto pokaždé, když manžel měnil rodinu, musela ho manželka následovat.

Nevyžádání souhlasu hlavy rodiny mělo za následek to, že taková změna nemohla být zapsána do rejstříku *koseki*, tedy že k takové změně fakticky nemohlo dojít. Vedle toho však hlava rodiny mohla z důvodu nevyžádání souhlasu nebo odepření poslušnosti rozhodnout o tom, kdo bude z rodiny vyloučen. Nutno však podotknout, že v této otázce neměla neomezenou pravomoc. Zákon toto opatření považoval za krajní způsob řešení rodinných neshod a sporů, a tak jednak chránil nedospělé děti, které z rodiny být vyloučeny nemohly, a dále stanovoval důvody, pro které k vyloučení z rodiny mohlo dojít. Tyto důvody byly tři; tím prvním bylo již dříve zmíněné nepodřízení se příkazu hlavy rodiny k pobývání na určeném místě, a to ani v poskytnuté dodatečné lhůtě pro splnění tohoto příkazu (čl. 749), druhým pak rovněž zmíněné nevyžádání souhlasu hlavy rodiny s opětovnou svatbou nebo adoptí (čl. 741 odst. 1).

Třetím důvodem bylo porušení povinnosti člena vyžádat si od hlavy rodiny povolení ke svatbě²⁹ nebo adopti (čl. 750). V tom případě nejen že osoba, která měla svatbou

²⁹ Občanský zákoník kladl na svatbu mnoho nároků, nejen souhlas hlavy rodiny. Dospělosti se v Japonsku dosahovalo (to ostatně v Japonsku platí dodnes) dovršením věku dvaceti let (čl. 3), sňatek však podle zákoníku z r. 1898 mohl uzavřít muž, který dosáhl věku sedmnácti let, a žena starší patnácti let. Avšak pro platné uzavření sňatku bylo zapotřebí souhlasu všech rodičů obou snoubenců, bez ohledu na to, zda byli snoubenci dospělí,

nebo adopcí přibýt do rodiny, nebyla zapsána do rejstříku *koseki*, ale hlava rodiny navíc mohla ve lhůtě jednoho roku ode dne, kdy se konala svatba nebo kdy došlo k adopci, rozhodnout o vyloučení provinivšího se člena, který o výše uvedené povolení nepožádal, z rodiny. Pokud by touto neschválenou svatbou nebo adopcí naopak došlo k tomu, že člen rodinu opustil (a bylo bez významu, zda byl přijat do rodiny druhého z manželů nebo do rodiny pěstouna, nebo zda, pokud svatbu nebo adopci nepovolila ani rodina druhého z manželů nebo rodina pěstouna, založil rodinu vlastní (čl. 742)), mohla hlava rodiny rozhodnout ve stejné lhůtě o tom, že se tento bývalý člen nesměl do rodiny vrátit, pokud by manželství bylo rozvedeno nebo anulováno, nebo pokud by byla adopce zrušena.

Posledním významným právem a zároveň i povinností hlavy rodiny byla povinnost působit v rodině jako opatrovník. Občanský zákoník zavedl možnost zbavit některé osoby způsobilosti k právním úkonům. Důvodem pro to mohlo být jediné duševní zdraví, resp. jeho nedostatek (čl. 7)³⁰. Dále se opatrovník ustanovoval nezletilému dítěti, které nemělo rodiče ani jinou osobu, která by vůči němu vykonávala rodičovská práva.

Čl. 902-904 Občanského zákoníku stanovoval posloupnost osob, které mohly funkci opatrovníka zastávat. Byli jimi rodiče a manžel či manželka dotčené osoby, přičemž opatrovníkem osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům se nejdříve mohl stát manžel či manželka a následně rodiče, u osob nezletilých (s výjimkou nezletilých ženatých mužů) bylo pořadí obrácené. Pokud se opatrovníkem nestal nikdo z této skupiny příbuzných, stala se jím hlava rodiny³¹. Opatrovník poté obhospodařoval majetek svého svěřence, a jeho činnost podléhala jednak dohledu dozorce, kterého

nebo ne. Souhlas rodičů nebyl nutný po dosažení věku třiceti let u mužů a dvaceti pěti let u žen, tedy ve věku, kdy podle japonských tradic (i jejich pozůstatky lze nalézt v uvažování Japonců dodnes) byli lidé, zejména tedy ženy, na svatbu příliš staří.

³⁰ Zajímavý, a z dnešního hlediska do značné míry diskriminační, byl čl. 11 Občanského zákoníku, který stanovoval, že na osoby se sníženou inteligencí, osoby hluché, němé nebo slepé nebo na osoby marnotratné lze nahlížet jako na osoby zbavené dispozičních práv ke svému majetku, a může jim být ustanoven poručník, a to bez soudního rozhodnutí. Na funkci poručníka se vztahovaly tytéž pravidla, jako na opatrovníka.

³¹ Pokud se opatrovníkem nestala ani hlava rodiny, např. proto, že tuto funkci vykonávala osoba mladistvá, která se stát opatrovníkem nemohla (čl. 908 bod i.), rozhodla o osobě opatrovníka rodinný sněm.

určil nejčastěji soud (čl. 910 – 911), a rovněž se ze své činnosti zodpovídal
rodinnému sněmu.

IV. Další orgány rodiny spojené s funkcí hlavy rodiny

1. Opatrovník a dozorce hlavy rodiny

Jak jsem se doposud snažil naznačit, hlava rodiny měla v japonském civilněprávním pojetí jednak funkci správce rodinného majetku, živnosti a obchodu, a jednak funkci ochránce rodiny a především rodinných vztahů a záležitostí. Vzhledem k tomu, že působila jako jednotící prvek mezi často nepříliš vzájemně si nakloněnými členy rodiny, a hlavně vzhledem k tomu, že jako jediná byla oprávněna disponovat s rodinným majetkem, bylo proto nezbytně nutné, aby funkce hlavy rodiny byla vykonávána nepřetržitě. Proto byl zajištěn téměř nepřerušovaný výkon funkce v případě smrti či jiného důvodu ztráty funkce staré hlavy rodiny, a její nástupce, bylo-li jeho nástupnictví nezpochybnitelné, se ujal funkce bezprostředně poté, co jeho předchůdce ztratil způsobilost rodinu zastupovat. Avšak přechod funkce nastal jen z pěti zákonem vymezených důvodů: odstoupením, smrtí, ztrátou občanství, odchodem z rodiny nebo vstupem do rodiny nové. V životě však nastávaly situace, které nenaplnovaly ani jeden z těchto důvodů, nicméně přesto způsobovaly, že hlava rodiny nemohla svou funkci zastávat.

Hlava rodiny se, stejně tak jako kdokoliv jiný, mohla dostat do situace, kdy bylo nutné jí ustanovit opatrovníka pro nedostatečnou způsobilost zapříčiněnou zdravotním nebo psychickým stavem, nebo také pro nedostatečný věk. Pravděpodobným nástupcem hlavy rodiny býval nejčastěji prvorozený syn, což odpovídalo nejen zákonu, ale i japonským tradicím. Nástupnické právo mohlo přejít i na nasciturus, tedy na dítě počaté, ale nenarozené (pod podmínkou, že se narodilo živé). V praxi se tedy mohlo stát, a taky se často stávalo, že nástupce hlavy rodiny nedosáhl v době převzetí funkce věku dvaceti let a tedy nebyl dospělý, a proto mu musel být

ustanoven opatrovník³². Pokud otec - předcházející hlava rodiny – ze své funkce odstoupil, mohl se buď sám stát opatrovníkem³³, nebo mohl opatrovníka zvolit (čl. 901). Pokud se však žádný z rodičů nemohl opatrovníkem stát a ani ho nemohl jmenovat, musel o osobě opatrovníka rozhodnout rodinný sněm. Stejně tak určil opatrovníka rodinný sněm v případech, kdy byla hlava rodiny soudem zbavena právní způsobilosti a nemohl-li opatrovníka určit ani manžel nebo manželka, ani žádný z rodičů.

Opatrovník hlavy rodiny zastával nejen soukromé zájmy svého chráněnce a obhospodařoval jeho majetek, ale vykonával za něj též oprávnění a povinnosti vyplývající z postavení chráněnce jakožto hlavy rodiny. Na rozdíl od něj však nemohl postupovat dle vlastního uvážení; k následujícím rozhodnutím musel mít souhlas rodinného sněmu (čl. 934):

- k odstranění jména člena rodiny z rejstříku *koseki* (a tedy jeho vyloučení z rodiny),
- k zákazu navrácení jména bývalého člena rodiny do rodinného rejstříku (a tedy odmítnutí jeho návratu do rodiny),
- k udělení povolení k založení nové větve rodiny, a
- k udělení povolení znovuoobnovení rodiny.

Stejně jako opatrovníci ostatních osob i opatrovník hlavy rodiny se ze své činnosti zodpovídal dozorcům, které jmenoval buď stejný člen rodiny, který jmenoval opatrovníka (910), anebo rodinný sněm (911). Dozorci nesměli být v blízkém příbuzenském vztahu s opatrovníkem. Krom toho, že dohlíželi na činnost opatrovníka, zodpovídali dozorcí rovněž za to, že svěřencův majetek neutrpí újmu indispozicí

³² Byť je institut opatrovníka převzatý z německého *Bürgerliches Gesetzbuch*, nebyl cizí ani japonským právním zvyklostem. Funkce regenta nezletilého císaře nebyla neobvyklá ani na císařském dvoře.

³³ Jistě se v historii našly situace, kdy bylo pro otce výhodné ze své funkce odstoupit a předat ji synovi, a přitom si ponechat dostatečnou kontrolu nad vedením rodiny. Historickou paralelou může být např. odstoupení prvního šóguna rodu Tokugawa Iejasua ve prospěch svého syna. Přestože Iejasu abdikoval v roce 1605, z pozadí vládl až do své smrti v r. 1616, byť oficiálně byl šógunem jeho syn Hidetada.

opatrovníka, a případně také zastupovali zájmy svěřence vůči opatrovníkovi, vystupovali tedy v pozici kolizních opatrovníků.

Rámcově pak dohled nad činností opatrovníka i dozorců prováděl rodinný sněm. Opatrovník zejména musel radě předkládat výroční zprávy o stavu svěřencova majetku (čl. 928). Pokud své povinnosti opatrovník zanedbával, mohl rodinný sněm rozhodnout o tom, že správu bude vykonávat správce na opatrovníkovu zodpovědnost.

2. Rodinný sněm

Rodinný sněm *šinzoekukai* (親族会) byl orgán, který reprezentoval zájmy celé rodiny, a do jisté míry působil jako protipól hlavy rodiny. Zasedání rodinného sněmu svolával a jeho členy jmenoval soud *ad hoc*, tedy případ od případu (čl. 945). Většinou se nejednalo o orgán stálý, na delší dobu byl rodinný sněm jmenován pouze v případě, že bylo zapotřebí rozhodovat o osobě zbavené způsobilosti k právním úkonům (čl. 949)

Rodinný sněm měl nejméně tři členy, které soud vybral z okruhu osob příbuzných nebo blízkých osobě, o jejichž právech a povinnostech měl rodinný sněm rozhodovat (čl. 945). Členy rodinného sněmu však nemohli být opatrovník, dozorce opatrovníka a poručník dané osoby. Pokud osoba, o jejichž právech a povinnostech měl sněm rozhodovat, mohla v daném případě sama jmenovat svého opatrovníka, mohla najmenovat i členy rodinného sněmu (čl. 945).

Rodinný sněm rozhodoval prostou většinou hlasů, pokud se sněm nemohl usnést na rozhodnutí, musel věc předložit soudu (čl. 952). Z hlasování byli vyloučeni jeho členové, jejichž zájmů se rozhodovaná věc týkala (čl. 947). Právo zařadit věc na projednávání sněmu měla jednak osoba, o které bylo jednáno, dále hlava rodiny, rodiče a manžel či manželka, a případně také poručník, opatrovník a dozorce opatrovníka. V případě, že se jednalo o rodiny rozvětvené, své návrhy mohly přednášet též hlavy rodin vedlejších a hlava rodiny hlavní (čl. 948) Proti rozhodnutí rodinného sněmu se bylo možno odvolat k soudu (čl. 951).

Největší pravomoci měl rodinný sněm v dobách, kdy hlava rodiny nemohla vykonávat svá práva a povinnosti. Pokud šlo o indispozici přechodnou, kdy nebylo zapotřebí jmenovat opatrovníka, pravomoci hlavy rodiny vykonával rodinný sněm po dobu její nezpůsobilosti všechny (čl. 751). Pokud opatrovník jmenován byl, rodinný sněm dohlížel na jeho činnost a schvaloval jeho výroční hlášení. Některá opatření stran

nakládání majetku a uplatňování práv a povinností hlavy rodiny (zejména těch týkajících se členské základny rodiny a zakládání vedlejších rodin (čl. 934)) musel opatrovník rodinnému sněmu předkládat ke schválení.

Souhlas rodinného sněmu byl také důležitý pro některá rozhodnutí hlavy rodiny. Jednalo se zejména o rozhodnutí o vyřazení člena rodiny z nástupnické posloupnosti pro jiné než zákonem určené důvody. Pokud existoval oprávněný důvod pro takovéto vyřazení, před podáním návrhu na vyřazení k soudu musel rodinný sněm záměr hlavy rodiny schválit (čl. 975).

Vyjma rozhodování spolu s hlavou rodiny nebo namísto ní měl rodinný sněm ještě další pravomoci týkající se rodinného života. Schvaloval např. adopce (čl. 843), nebo v případě, že bylo rozhodováno o nezletilém dítěti a výkonem rodičovských práv byla pověřena matka³⁴, schvaloval rodinný sněm některé její úkony, jako např. rozhodování o zaměstnání či obchodní činnosti nezletilého, braní úvěrů a poskytování jistot, odmítání darů nebo zřeknutí se dědictví (čl. 886). Pokud rodičovská práva vykonával otec, mohl rozhodovat bez nutnosti předkládat návrh rodinnému sněmu ke schválení.

³⁴ pokud nebyl schopen rodičovská práva vykonávat otec (např. z důvodu smrti nebo proto, že odešel z rodiny)

V. Shrnutí a závěr

Institut hlavy rodiny v Japonsku vycházel z více než dvanáct století dlouhého vývoje feudálních a rodinných vztahů a odrážel zásady japonských a čínských filozofií, např. i konfucianismu. Rodina byla v Japonsku po dlouhá staletí považována za základní jednotku japonské společnosti. Ve veřejnoprávní sféře sloužila rodina jako administrativní jednotka zejména pro berní účely, ale i například pro vzájemnou dozorovou až téměř policejní činnost³⁵. V oblasti soukromého práva bylo úkolem rodiny postarat se o všechny své členy. K tomuto sloužil rodinný majetek, do kterého patřil zejména dům, ve kterém rodina žila, přilehlé nemovitosti, polnosti a ostatní nemovitosti sloužící k podnikání či hospodaření, a ostatní majetek sloužící k opatrování obživy pro členy rodiny. Tímto majetkem rodiny disponovala hlava rodiny, jež na jednu stranu mohla členům své rodiny určovat, co budou dělat a jak budou pracovat, na druhou stranu měla povinnost členy rodiny podporovat a starat se o ně.

Občanský zákoník z roku 1898 znamenal pro japonský právní řád, který v období Mejdži procházel rozsáhlou kodifikací, mezistupeň mezi feudálním právem, tradicemi a zvyklostmi na jedné straně, a moderním právním systémem na straně druhé. Jeho vznik nebyl jednoduchý a první verze zákoníku nenabyla účinnosti; teprve druhá verze vycházející z návrhu německého BGB si získala dostatečnou podporu a byla přijata. Autoři se při kompilaci zákoníku nevyhnuli mnohým problémům, které s sebou nesla snaha přizpůsobit japonskou a západní právní kulturu. Nejvýrazněji je tato snaha právě vidět v knihách IV a V Občanského zákoníku, zabývajících se rodinným právem (kniha IV) a právním nástupnictvím (kniha V), kvůli kterým musel být návrh

³⁵ V období Edo bylo obvyklé rodiny vázat do tzv. svazků *gonin-gumi*. Tento svazek pěti rodin, resp. pěti hlav rodin, nejprve ručil společně a nerozdílně za bezproblémové berní odvody dotčených rodin. Později se tato funkce rozšířila na veškerá právní a zejména protiprávní jednání. Pokud některý člen z jedné z rodin ve svazku *gonin-gumi* např. spáchal trestný čin, postihu byla vystavena celá skupina. Toto mělo za následek skutečnost, že rodiny ve svazku *gonin-gumi* začaly na sebe dohlížet navzájem.

Občanského zákoníku několikrát přepisován. V těchto částech se autoři pokusili najít kompromis mezi již celkem liberálními zákoníky Evropských mocností, proti kterým stály obyčejně vycházející z nadřazenosti a podřízenosti, na které byl japonský lid zvyklý po dlouhá staletí. Hlava rodiny podle nového Občanského zákoníku si výše uvedenou pozici uchovala jen s malými ústupky modernímu chápání práv a svobod, a proto zejména knihy IV a V jakoby do koncepce zákona nezapadají.

Rodina se podle Občanského zákoníku skládala z hlavy rodiny, jejích pokrevních příbuzných a osvojených dětí, manželky, a dále ostatních lidí, které hlava rodiny do své rodiny přijala. Hlavou rodiny se mohl stát muž i žena, ale ze zákona je patrné, že žena jako hlava rodiny byla považována za krajní opatření řešící nestandardní situace. Ženy se tak stávaly hlavami rodin nejčastěji proto, že z rodiny odešly nebo byly z rodiny vyloučeny a neměly možnost se vrátit do původní rodiny (např. proto, že jejich původní rodina vymřela). Jen zřídka se ženy stávaly hlavami rodin v nástupnickém řízení.

Hlava rodiny svou funkci nabývala nejčastěji smrtí svého předchůdce, případně jeho odstoupením z funkce, a méně často pak vstupem svého předchůdce do jiné rodiny, jeho vystoupením z rodiny např. z důvodu rozvodu, nebo pokud předchůdce ztratil japonské občanství. Nástupnická posloupnost favorizovala vlastní děti hlavy rodiny, zejména ty mužského pohlaví, před ostatními. Pokud nebylo dětí, určila buď svého nástupce hlava rodiny před svým odchodem či skonem sama, nebo se novou hlavou rodiny stali manželka, bratr nebo sestra, nebo některý z předků. Osoby, které přicházely v úvahu jako možní nástupci ve funkci hlavy rodiny, mohly být z nástupnické posloupnosti vyřazeny buď na základě zákona (z důvodu nepřijatelného chování vůči hlavě rodiny nebo ostatním členům, zejména v souvislosti s nástupnictvím), nebo na základě rozhodnutí soudu na návrh hlavy rodiny (nejčastěji z důvodu neschopnosti nebo nepřijatelnosti takového nástupce).

Zánik funkce hlavy rodiny nastával nejčastěji smrtí nebo odstoupením z funkce. Žena mohla z funkce odstoupit kdykoliv, pokud s tím souhlasil její manžel. Muž mohl z funkce odstoupit pouze za předpokladu, že dosáhl věku 60 let a že bylo zajištěno nástupnictví ve funkci. Před dosažením věku 60 let mohl muž odstoupit jen v zákonem uvedených důvodech zvláštního zřetele hodných, zejména ze zdravotních důvodů nebo proto, že se měl ujmout funkce hlavy rodiny v jiné rodině.

Ke zvláštním majetkovým právům hlavy rodiny patřila jednak domněnka vlastnictví k věci, která jí svědčila v případě, že nebylo jisté, jestli daná věc patří do majetku rodiny nebo jestli se jedná o výhradní vlastnictví člena rodiny. Druhý způsob, jakým byl společný rodinný majetek ve správě hlavy rodiny privilegován, se týkal dědického práva. Hlavě rodiny svědčilo odúmrtní právo; pokud člen rodiny neměl řádné přímé příbuzné ani manželku a pokud nestanovil testamentem jinak, přecházelo vlastnické právo jeho smrtí na hlavu rodiny, do které patřil. Součástí majetku hlavy rodiny byly vždy obřadní předměty, rodinné hrobky a genealogické záznamy. Ty přecházely na další hlavu rodiny, aby ta mohla v jejich správě pokračovat. K ostatním právům hlavy rodiny patřilo právo určit místo pobytu jednotlivých členům rodiny.

Nejdůležitější povinností hlavy rodiny bylo vyživovací právo ke členům své rodiny. Tato povinnost měla subsidiární povahu – členové rodiny měli především povinnost uživit sami sebe, případně se o člena rodiny, který se dostal do majetkové tísně, měli postarat manžel nebo manželka, děti a rodiče. Pokud ani tyto osoby nemohly vyživovací povinnost plnit, teprve pak přešla na hlavu rodiny. V případě, že měla hlava rodiny poskytovat podporu více lidem najednou, musela se nejdříve postarat o své předky, poté o potomky, manžela nebo manželku, a dále o ostatní členy rodiny.

Mezi další pravomoci hlavy rodiny patřilo rozhodování o tom, kdo se stane či nestane členem rodiny, nebo zda člen rodiny smí založit novou rodinnou větev nebo vzkřísit větev vymřelou. V některých případech, pokud nebyl uposlechnut příkaz hlavy rodiny nebo pokud byla její vůle obcházena, mohla rozhodnout o vyloučení člena z rodiny.

V rodině musela hlava rodiny vystupovat také jako opatrovník, a to jednak v případech, kdy byl některý člen rodiny zbaven způsobilosti k právním úkonům, nebo když se jednalo o nezletilého člena rodiny bez rodičů nebo bez osoby oprávněné vykonávat nad ním rodičovská práva. I zde platilo, že hlava rodiny se opatrovníkem stávala až za předpokladu, že se jí nestali manžel nebo manželka, nebo rodiče dotčené osoby.

Hlava rodiny se sama mohla dostat do situace, kdy jí zejm. zdravotní stav nebo nízký věk znemožnil řádně provozovat práva a povinnosti hlavy rodiny. Pokud taková situace byla dlouhodobá, zejména pokud hlava rodiny ještě nedosáhla dospělosti, byl jí ustanoven opatrovník. Pokud se jednalo o krátkodobou neschopnost dostát svým povinnostem, vykonával za ni její činnost rodinný sněm.

Opatrovník hlavy rodiny, kromě toho, že se staral o soukromé zájmy hlavy rodiny, byl oprávněn ke všem ostatním úkonům, ke kterým by byl z titulu své funkce oprávněn i jeho svěřenec. Úkony se zásadním dopadem na rodinu a její členy, např. vyřazení člena rodiny nebo udělení povolení k založení nové rodiny, mohl vykonávat pouze se souhlasem rodinného sněmu. Rodinný sněm rovněž kontroloval výroční zprávy opatrovníka a dohlížel na jeho hospodaření a činnost coby správce rodinného majetku. Na činnost opatrovníka taktéž dohlížel dozorce, který v případě, že opatrovník z nějakého důvodu svou činnost nevykonával, mohl učinit bezodkladné úkony k zachování majetku.

Rodinný sněm byl orgán, který rozhodoval v zákonem stanovených případech o právech a povinnostech člena rodiny. Některá rozhodnutí spadala přímo do působnosti rodinného sněmu, jiná navrhovala hlava rodiny a sněm je pouze schvaloval či se k nim vyjadřoval. Sněm měl minimálně tři členy, členové byli vybíráni z okruhu příbuzných člena rodiny, o jehož právech a povinnostech měl sněm rozhodovat. Sněm byl svoláván soudem buď jednorázově, nebo v případě, že se jednalo o opatrovnícké záležitosti, byl ustanoven na delší dobu. Rozhodoval

prostou většinou hlasů svých členů, proti jeho usnesení bylo možné podat odvolání k soudu.

Z výše uvedeného lze shrnout, že institut hlavy rodiny tak, jak byl v první japonské kodifikaci civilního práva upraven, odporoval koncepci západních právních řádů, a to nejen proto, že tento patriarchální a primogeniturně orientovaný systém rodinného zřízení byl v moderním světě překonán. S institutem hlavy rodiny bylo velmi úzce provázáno ještě jedno východisko, na kterém bylo nové japonské rodinné a dědické právo vystaveno, a tím bylo velmi nerovné postavení muže a ženy. Sám institut hlavy rodiny o tom velmi vypovídá, jednak už tím, že hlavou rodiny se stával muž, a mužský potomek, byť mladší a třeba adoptovaný, byl vždy v nástupnické posloupnosti privilegovaný před potomky opačného pohlaví. Když už se žena hlavou rodiny stala, její postavení v rodině bylo slabší, než kdyby na jejím místě byl muž, neboť do výkonu funkce hlavy rodiny mohli zasahovat především její manžel a rodinná rada. I v běžném rodinném životě, např. jako matka, která místo manžela vykonávala rodičovská práva nad svými dětmi, musela k závažnějším dispozicím s majetkem svých dětí vyžadovat souhlas rodinné rady. Na druhou stranu je nutno uvést, že i tato úprava práv a povinností hlavy rodiny byla odklonem od tradičního pojetí k modernímu právu, a že Japonci do té doby na psané právo nezvyklí se s novou úpravu sžívali celá desetiletí.

Občanský zákoník v tomto znění přečkal bez výraznějších změn půl století. Od poloviny třicátých let dvacátého století sice byly pokusy zákoník revidovat a novelizovat, ale vždy zůstalo pouze u záměru. Rozsáhlou změnou prošlo civilní právo až po prohrané 2. Světové válce. Rekodifikačními pracemi byly především zcela přepracovány knihy IV a V Občanského zákoníku. Byl zrušen rodinný systém, institut hlavy rodiny. V důsledku toho bylo zásadně revidováno nástupnictví, a nástupnictví hlavy rodiny se v zásadě zúžilo na přechod genealogických záznamů, domácího oltáříku *kamidany* a rodinných hrobek na nejstaršího syna. Rovněž

rodinný sněm byl zcela zrušen³⁶. Spolu se změnou Ústavy také došlo ke zrovnoprávnění žen a mužů. Byla tedy odstraněna největší překážka k tomu, aby právní systém Japonska mohl být považován za moderní a srovnatelný s vyspělým světem. Paradoxně však tento krok k moderní společnosti byl Japonci přijat nadmíru negativně, zejména na venkově, kde systém rodiny a rodinného majetku byl z důvodu sepjatosti lidí se zemí velmi zažitý³⁷.

³⁶ K revizi Občanského zákoníku v polovině dvacátého století podrobně Fueto, T.,: Japan: Revision of the New Civil Code, in *The American Journal of Comparative Law*, vol. 6, No. 4, 1957, pp. 559-565

³⁷ str. 565 tatměž

Použitá literatura

- Brown, K.: Dozoku and the Ideology of Descent in Rural Japan, in *American Anthropologist* 68/5, 1996, pp. 1129-1151
- Cornell, J. B.: Dozoku: An Example of Evolution and Transition in Japanese Village Society, in *Comparative Studies in Society and History* 6/4, 1964, pp. 449-480
- Fueto, T.: Japan: Revision of the New Civil Code, in *The American Journal of Comparative Law*, vol. 6, No. 4, 1957, pp. 559-565
- Gordon, A.: *A Modern History of Japan – From Tokugawa Times to the Present*, 2003 Oxford University Press, Inc.
- Gubbins, J. H.: *The Civil Code of Japan, Part I – II*, Maruya, Tokyo, 1897-99
- Haruko, W., Gay, S.: Marriage and Property in Premodern Japan from the Perspective of Women's History, in *Journal of Japanese Studies* 10/1, 1984, pp. 73-99
- Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M.: *Římské právo*, 2. Vydání, Praha, C.H.Beck 1995
- Kitaoji, H.: The Structure of the Japanese Family, in *American Anthropologist*, New Series, Vol. 73. No. 5, 1971, pp. 1036-1057
- Kumagai, F.: The Cycle of the Japanese Family, in *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 46, No. 1, 1984, pp. 191-204
- von Mehren, A. T.: The Legal Order in Japan's Changing Society: Some Observations, in *Harvard Law Review*, Vol. 76, no. 6, 1963, pp. 1170-1205
- Reischauer, E. O., et al.: *Dějiny Japonska*, Nakladatelství LN, 2003
- Roehl, W.: *History of Law in Japan since 1868*, Brill, 2005
- Sherman, Ch. P.: The Debt of Modern Japanese Law to French Law, in *California Law Review*, vol. 6, No. 3, 1918, pp. 198-202

- Smith, R. J., : A Pattern of Japanese Society: Is Society or Acknowledgement of Interdependence?, in Journal of Japanese Studies, Vol. 11., No. 1, 1985, pp. 29-45
- Tomášek, M.: Přehled dějin japonského práva, Univerzita Karlova, 2007
- Wigmore, John H.: Law and Justice in Tokugawa Japan, Part I: Introduction, Kokusai Bunka Shinkokai 1969